

Sükösd Mihály

A “zsidókérdés” Magyarországon

(A Mozgó Világ internetes változata: 2000 június, huszonhatodik évfolyam, hatodik szám)

Ahasvérus és Shylock címen Ungvári Tamás megírta a magyar zsidóság történetét a múlt századi reformkortól napjainkig. Nem a részletes eseménytörténetét persze, hanem az ideológiatörténetét és művelődésszociológiáját. Lényegében egyetlen alapkérdés határozza meg vállalkozását: mikor, milyen okból és kik támogatták vagy tiltották a magyarországi zsidók beilleszkedését a nemzettestbe. A folyamat elemzéséhez két jelképes figurát talált a zsidóság egyetlen legendaköréből. Az egyik Ahasvérus, aki a mítosz szerint nem adott vizet inni a Golgotára vánszorgó Jézusnak, s ezért többé nem lelé nyugtát a földön, örökös bolyongással vezekelt. (Vö. a nevezetes viccel. Kérdés: miért van annyi kiválóság a zsidó származású hegedűművészek között? Válasz: mert a zongorát nem hurcolhatták mindenhová magukkal.) A másik Shylock, Shakespeare drámájából, A velencei kalmárból. Ő a pénzcsináló uzsorás, aki készt a keresztény szívre köszörüli, miként azt bizonyos időkben Németh László többször is hangsúlyozta. E jelképeknél kevésbé színes Hannah Arendt meghatározása, aki az újkori zsidóság történetében két klasszikus típust lát. A felfelé törekvő, mindenképp beilleszkedni kívánó parvenüt, és az öntudatos, származását nem titkoló, ezért sokszor kirekesztett páriát.

Ungvári Tamás könyve fontos, hasznos és nagyon jó. Szerkezete meggyőző, bonyolultabb fejtegetéseiben is olvasmányos, jegyzetapparátusa hatalmas: elismerést keltő, hogy a szerző mennyit és hányfélét szedett össze nemcsak könyvekből, de század eleji folyóiratokból, országgyűlési jegyzőkönyvekből is. Ungvári mindvégig idézőjelben szerepelteti a "zsidókérdés" fogalmát, s ezt igen helyesen teszi. Magyarország különbözik az olyan klasszikus polgári demokráciától, mint Anglia, ahol politikai antiszemitizmus évszázadok óta nem fordult elő. De különbözött a cári Oroszországtól is, ahol a zsidóság zárt tömbökben élt, a kozákok sűrű pogromjainak áldozataként. Magyarországon Eötvös József 1867. novemberi betérjesztését a zsidók emancipációjáról az országgyűlés mindkét háza elfogadta. Azóta a magyar zsidóság az asszimiláció és a disszimiláció érzelmi és politikai hullámhegyei között hanyódik, mondhatni a mai napig.

Ez mostanában olykor halálra idegesítő. Legutóbb Szabó István filmje, A napfény íze teremtett alkalmat, hogy zsidó származású szaktársaim és barátaim véresre csipkedjék egymást az asszimiláció és disszimiláció nem mindig könnyen követhető belvitáiban. A magam véleménye a "zsidókérdésben" régóta kialakult. Pápán éltem, gyerek voltam, első gimnazista, akkori fogalmak szerint. 1944 őszén láttam egy tizennégy éves kölyköt, nyilas karszalaggal a karján, puskával a kezében. Estére járt, épp rátalált egy bujkáló, zsidó származású osztálytársamra, ütlegetni kezdte a puskája tusával. Kérdeztem, miért tesz ilyet. Értetlenül meredt rám, hiszen ők feszítették meg a Jézus Krisztust.

Ez a válasz azóta is kísért. Egyrészt azért, mert ez a hajdani, iskolából korán kimaradt kölyök nyilván nem olvasta Eötvös Józsefet, még Kolosváry-Borcsa Mihályt sem. Nem ismerte az Újszövetséget, tehát nem tudta, hogy a mi urunk Jézus Krisztus maga is zsidó volt az akkori normatívák szerint. Másrészt azért, mert Jézus Krisztus kereszthalála ilyen elemi, a verésig, az ölésig menő gyűlöletet ébreszthet az egyik emberi lényben a másik iránt. Ebben az indulatrohamban a gyűlölet tárgya szinte mellékes: ő az idegen, a zsidó, akinek egyedi arca, személyisége nem számít. Elegendő, hogy a másság nyilvánvaló jegyeit hordozza.

Azóta számomra nincs zsidókérdés. Jóval később olvastam Radnóti híres levelét Komlós Aladárhoz, amelyben a költő elhárítja, hogy zsidó közlönynek küldjön kéziratot. "Zsidóságot

soha nem tagadtam meg, »zsidó felekezetű« vagyok ma is, de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegeimben remegő ősi bánatot baromságnak tartom...” Radnótit ugyan zsidóként pusztították el Abdán, de fenti hitvallása – számomra legalábbis – érvényes maradt. Egyébként is: a magyarságon belül mi a zsidó, ki a zsidó? Alapvető művében, A magyarság genetikájában Czeizel Endre arra a következtetésre jutott, hogy semmilyen különleges magyar genetikai jegy nincs, nem létezik. Már a honfoglaló magyarság meglehetősen kevert összetételű volt, és ez a keveredés a török hódoltság alatti évtizedekben szükségképp tovább fokozódott. Téves a harmincas évek hivatásos magyarológusainak s mai követőiknek elképzelése, miszerint létezik a biológiailag különleges magyar faj, az úgynevezett turáni típus.

A kiegyezésnek 1867-től máig heves védelmezői és tagadói vannak. Kemény tény azonban, hogy a Monarchia magyar fejlődése páratlan fejlődésnek indult. Budapesti városrészek keletkeztek, gyárak épültek, bankok alakultak, a vasúthálózat az ország legtávolibb részeit is közelre hozta, nyugati mintákra kialakult a modern magyar sajtó, bő terjedelmű napi- és hetilapokkal.

A kiegyezés későbbi ellenzői – s ebben a vádpontban Németh László egyezik örökös vitapartnerével, Szekfű Gyulával – alapérvként azt hangoztatták, hogy a kiegyezés társadalmi és gazdasági következményei fojtották meg az igazi magyarságot Magyarországon. Ekkortól özönlöttek be hazánkba nyugatról a svábok (németek), keletről, főként Galícia területéről a zsidók. Ebben az érvelésben sok a tárgyi igazság. Ungvári monográfiája számos valós és legendás történetet említ a folyamatról, miként lett a falusi tollas zsidó nagyapa fiából tanult és szorgalmas megyei közhivatalnok, majd az unokából már neves fővárosi ügyvéd, orvos, újságszerkesztő, a bankokban előbb megbecsült hivatalnok, később, nemritkán igazgató. Az utókor nagy kérdése: kinek ártottak ezzel a magyarországi zsidók? Lojális állampolgárként nem inkább az egyetemes Magyarországnak használtak-e? És miért kellett kései utódaiknál nem a tevékenység eredményét, hanem a bűnös (?) származás arányát firtatni?

A kiegyezés klasszikus liberalizmusa s a rákövetkező néhány évtized mindenképp a magyar zsidóság fénykorának bizonyult. A törvény előtti egyenjogúság állampolgári biztonságában. Aztán következett az első világháború, következtek a forradalmak, és minden megváltozott. A veszített háború és Trianon után Magyarországon a zsidóság lett a bűnbak. És nemcsak a böllérbicskás különítményesek alpári ideológiájában. Megjelent a két világháború közötti magyar értelmiség két alapkönyve: Szabó Dezső regénye, Az elsodort falu és Szekfű Gyula hatalmas történeti munkája, a Három nemzedék. Szabó Dezső könyve mára olvashatatlan, számos jelenetében és mondatában egyenest nevetségessé lett, de akkor a fiatal értelmiség széles rétegeire hatott. A magyar fajiság eszméjének hirdetésével, s nem utolsósorban élesen karikatúrává rajzolt zsidó figuráival, valamint a szerző antiszemita megnyilatkozásaival és átkaival. Maga a pályakép is tanulságos. Szabó Dezső kiváló tanulmányokkal kezdte pályáját, a Nyugatban és a Huszadik Században. A két forradalom időszakát békés nyugalomban, a fenekén ülve tölti, nem utolsósorban báró Hatvany Lajos vendégszerető otthonában írja Az elsodort falut. A regény hatalmas sikere után Szabó Dezső rövid időre az ellenforradalmi kurzus igehirdetője, míg elvi és személyes okokból össze nem vész mindenkivel, aki a korszak politikai térképén számított. Az antijudaizmus bírálatahoz című tanulmánya ma is tanulságos dokumentuma a szerző hasadt tudatú, kétlelkű antiszemitizmusának. Az ő találománya a Nyugat

íróinak felosztása gyökös-törzsökös magyarokra és zsidókra. Később mindenhol kiszorult, regényei vagy egyre rosszabbak vagy befejezetlenül maradt torzók, végül a hentesek Marcibányi téri gyülekezetében harsogta próféciait az alkalmi közönségnek, marhagulyás és fröccsöspohár mellől.

Szekfű Gyula sokkal rangosabb példa. Holott nagy kanyarulatokban az ő pályafutása is bővelkedik. A Három nemzedék átgondolt történetfilozófiai koncepcióra épül: Széchenyi liberalizmusának szellemében bírálja a kiegyezés utáni, sorvadónak ítélt liberalizmust s annak képviselőit. A könyvet a két forradalom iránti világnézeti ellenszenv határozza meg. Ezek előkészítői közül Jászira, a Huszadik Század körére, általában a polgári radikálisokra egyetlen jó szava nincs. Szekfű persze pályája semelyik korszakában nem volt antiszemita, de a Három nemzedék elemzése a kiegyezés utáni idegenek térhódításáról tele van zsidóellenes allúziókkal.

A húszas évektől a magyar zsidóság szerves asszimilációja megtört, majd egyre inkább kérdésessé vált. A korai fehérterror véres eseményei, a zsidógyilkolások közismertek, s ez nem aratott tetszést Európa demokratikus országaiban. Ahhoz, hogy Bethlen István gróf, a célirányos kompromisszumok miniszterelnöke megkaphassa a külföldi kölcsönöket, és gazdaságilag konszolidálhassa az országot, el kellett tüntetnie a terrorista különítményeket. Ez megtörtént, az antiszemitizmus nem emelkedett hivatalos rangra. Ámde a harmincas évek második felében a népi mozgalom íróinál lépten-nyomon fajvédő, nyílt vagy burkolt antiszemita szövegek olvashatók. Ez náluk nem filozófiai világnézetet jelentett, hanem gyakorlati tapasztalatot: a falusi kocsmáros, boltos vagy földbérlő terjeszkedő hatalmát és egyre több pénzét. A jelenséget hitelesen és érvényesen Móricz írta meg kiváló regényében, a Kivilágos kivirradtigban.

Ungvári könyvének egyik kulcsfigurája – nem a szerző elfogult akaratából, hanem a tények okából – Németh László. Ha a Kisebbségben szövegét dekódoljuk, a pompás metaforák alól folyvást előbukkan a rejtett vagy nyíltan kimondott idegenellenes üzenet. A második Szárszói beszéd időpontjában, 1943-ban már nemcsak a magyarországi zsidótörvények voltak érvényben, de működtek a náci haláltáborok is. Németh Lászlónak erről szava sincs. Annál felejthetetlenebb képpel érzékelteti Shylock figuráját, aki a kést köszörüli, s akinek a szív kell. Erről mondja egy jó magyar regény hősnője: “Látod, kislányom, apád hazajött a koncentrációs táborból, negyvenöt kilósan, és nem maradt neki egy kése sem, amit köszörüljön.” Természetesen Németh László életműve leginkább porlékony darabjaiban sem antiszemita. Rögeszmésen kedvelt kifejezése, a faj nála nem náci értelemben vett biológiai, hanem erkölcsi fogalom. Ettől azonban nem lett kevésbé ártalmas a kortársi olvasók számára.

A felszabadulás után a “zsidókérdés” megint változott. Már a viszonylag demokratikus, koalíciós időszakban kiderült, hogy a kommunisták számára a haláltáborokból visszaszivárgó zsidó kistökések nagyobb gondot jelentenek, mint akár a kommunista párttagságra is érdemes “kisnyilasok”. Darvas József szemérmetlen cikkében (Őszinte szót a zsidókérdésben) már 1945-ben az életben maradt magyar zsidók túlérzékenységetől óvja nemzetét. A népi írók eltévedését a faji mítosz alagútjaiban főként szociáldemokrata és polgári radikális publicisták hangoztatják, sokszor igaztalanul, Németh Lászlót, Veres Pétert, sőt Illyést is fasisztának titulálva. A kommunista sajtó visszafogott. Gondosan kiszámított arányban ítéli meg az akkori

antiszemita pogromokat. Az eszes Rákosi kezdettől fogva tudta, kompenzálni kell a tényt, hogy a Moszkvából hazatért kommunista csúcsvezetők Nagy Imre kivételével mind zsidó származásúak. A kommunista hatalomátvétel után a magyar "zsidókérdést" kellemetlen hulladékként bepakolták a rongyosbatyuba. Jellemző tény, hogy Bibó első nagy tanulmánya, A magyar demokrácia válsága 1945-ben hatalmas vitát keltett. Korszakos értekezése, A zsidókérdés Magyarországon viszont 1948-ban szinte visszhangtalanul jelent meg, csak évtizedekkel később lett nemzedékek alapolvasmánya.

A Kádár-korszakban a "zsidókérdés" a hivatalos nyilvánosság szintjén nem létezett. Csak 1976-ban jelent meg Száraz György tisztes és szolid tanulmánya, az Egy előítélet nyomában. Aztán, a rendszerváltás előestéjén a gonosz szellem kitört a sokáig lezárt palackból. Olyanok fedezték fel önmagukban a fajmagyart vagy a zsidót, akik harminc éven át nem árulták el effajta kötődésüket. A népi–urbánus vita kiújulásával kezdődött, kulturális antiszemitizmussal folytatódott. Ahogy egy goromba publicista megfogalmazta: "Ez nem »népi–urbánus« vita, hanem a zsidó azonosságnak az ügye, ami konfliktusba kerül a nemzetféltő, magyarságféltő hevülettel." Ungvári könyvének egyetlen nagy fogyatékosága, hogy töredékesen elemzi az elmúlt tíz év eseményeit, csupán Csoóri Nappali holdjának gyarló részleteit taglalja részletesen. Ám ebben az alapos monográfiában, amely behatóan méltatja Kóbor Tamás, sőt Földi Mihály regényeit, talán több szót érdemelt volna például Csurka folyamatosan populista-rasszista publicisztikája.

Magyarországon ma nyílt antiszemitizmus nincs, nem lehetséges. Tiltja a törvény, nincs politikai párt – a MIÉP sem –, amely felvállalná. Mégis létezik, kocsmában vagy futballpályán, ahol az ügyeletes rendőrtiszt tehetetlenül áll szemben a zsidózó tömeggel, mert az érvényes jogszabály alapján nem cselekedhet. És hogy meddig tart mindez? "Olyan fáradt vagyok, hogy tollam megakad a papíron" – írja szép regénye, az Igazak ivadéka végén André Schwarz-Bart.

Ungvári Tamás: Ahasvérus és Shylock. Budapest, 1999. Akadémiai Kiadó. 407 oldal, 2900 forint.